

PROVALA TATARA U HRVATSKU

Josip Ante Soldo

Provala Tatara u Evropu 1241/42. izgledala je prestravljenim suvremenima kao uragan neorganizirane mase, željne krvi i razbojstva. Ipak, ona je bila plod smišljene politike moćne tatarske države koja se protezala golemim stepama srednje Azije, pokorenim (1234) kineskim područjem sjeverno od Žute rijeke i visinskim prostranstvima Perzije.¹ God. 1235. veliki kan Ogodai (1229—41), opkoljen svitom svojih vojskovođa u Karakorumu, objavio je rat narodima zapadno od rijeke Rhae (Volge).

Pod vodstvom Batua, nećaka velikog Džingis-kana (1162—1227), krenula je golema vojska,² kojom je zapovijedao iskusni i sposobni vojskovođa Subetai, osvajač sjeverne Kine i Perzije. Tatari su prešli Ural i potpuno uništili privolške Bugare (1236), a zatim opustošili Rjazansku kneževinu (1237) i u mjesec dana zauzeli i spalili 14 gradova, među njima i Moskvu.³ Godinu dana kasnije, kod rijeke Siti (4. III 1238), pritoka Mologi, opkolili su i razbili rusku vojsku pod velikim knezom Jurijem Vsevolodičem. Odatle su, ne ulazeći u borbu protiv Novgoroda jer su ga branile neprohodne šume i močvare, krenuli prema privolškoj stepi. U teškoj borbi zauzeli su Kozeljsk na Zizdri⁴ — »zli grad«, kako su ga sami prozvali. Time je prvi dio osvajačkog pohoda bio ostvaren.

Poslije kraćeg predaha, ljeti 1240, kad je pao Krim, Tatari su krenuli u južnu Rusiju. Nakon ogorčenih borba osvojen je 19. studenog 1240. Kijev. Tatari su tada opustošili Volinjsku kneževinu i razdijelili se u dvije vojske. Jedna je pod Burundajem krenula na Poljsku i svu je opustošila.⁵ Ništa bolje nije

¹ O Tatarima, osobito njihovoj provali 1241/42, važnija je literatura: G. Strakosch-Grassman, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241—1242*, Innsbruck 1893; R. Grousset, *L'Empire Mongol (1-re phase)* u *Histoire du Monde*, izd. M. E. Cavaignac, Pariz 1941; G. Soranzo, *Il papato, l'Europa cristiana e i Tatar*, Milano 1930; B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters II*, Berlin 1943, 105 i d.

² Prema pismu nekog ugarskog biskupa pariškom biskupu, uhvaćeni su tatarski špijuni referirali da je tatarska vojska bila velika 20 dana puta u dužinu i širinu i da je 12.000 konjanika neprestano pratilo vojsku koja se kretala kolima. Soranzo, n. dj. 46, bilj. 1. Njihov se broj u novije doba cijeni na 25.000 do 30.000 vojnika (Hóman, n. dj., 121).

³ »Ruske su glave«, piše kroničar, »padale pod mačem Tatara kao poljska trava pod oštricom kosa«. M. Karamsin, *Histoire de l'empire de Russie III*, prev. St. Thomas et Jauffret, Pariz 1819, 349.

⁴ A. Rambaud, *Povijest Rusije*, prev. J. Adamović, Zagreb 1890, 113.

⁵ Tako obavještava Matej iz Pariza koji piše kako su se Tatari podijelili u tri dijela: jedni su išli na Poljsku, drugi na Češku, a treći na Ugarsku (F. Palacký, *Geschichte von Böhmen II*, Prag 1866, 115, bilj. 173).

prošla ni Šleska, tako da su tatarske čete došle do granica Saske i Brandenburga. Kod Lignice (u Waldstarhu) tatarska je vojska 9. travnja 1241. porazila Henrika Pobožnog koji ju je dočekaao s 30.000 Poljaka i Šlezana te vitezova Teutonaca i Templara. Iako su Tatari »dodirnuti njemačke granice«, kako piše suvremenik,⁶ ipak nisu krenuli dalje prema Zapadu, ne toliko zbog pretjerano isticane ratobornosti Nijemaca, koliko zbog opreza i dobre taktike. Zaustavljanje na liniji Dunava i na visinama Austrije bilo je najbolje što su Tatari tada mogli učiniti jer su to bile prirodne barijere za drugu etapu njihova prodora.⁷ Upravo zato cijela ta vojska »opustoši krvavo i strašno zemlje Čeha« i krene prema Ugarskoj.

U isto vrijeme, druga vojska pod Batuom opustošila je Galič i svladavši s lakoćom bedem Karpata spustila se u Panonsku nizinu. Protiv moćnog za-vojevača, ujedinjenog s Kumanima što su mu se, ogorčeni na Mađare, nena-dano pridružili, krenuo je ugarsko-hrvatski kralj Bela IV (1236—70) i dočekaao neprijatelja na rijeci Šajo blizu grada Jegre.⁸ Sam je bio nenaviknut na borbu, a mađarski vojnici »cor et animum non habebant« — kako piše očevidac Rogerije.⁹ Zato je Subetaj hametice 11. travnja 1241. uništio njegovu vojsku. Toma Arcidačkon naširoko opisuje tu bitku i nalazi lijepe i dobre riječi samo za hercega Kolomana s kojim su se borili vojnici iz srednjovjekovne Slavonije. za nadbiskupa Ugrina i nekog meštra Templara. Oni su se u tom metežu jedini i borili s premoćnim neprijateljem. Međutim, bio je to neznatan otpor; stajao je teških rana Kolomana i Ugrina, a templarski je meštar sa svojom četom ostao na bojnem polju.

Nakon te velike pobjede Tatari se rasprše Panonskom nizinom, opustoše Erdelj, poharaju Peštu i pod Ostrogonom se združe s Burundajevim odredom. Bela IV je međutim pobjegao vojvodi Fridrihu u Austriju gdje se sklonila i kraljica sa sinom Stjepanom. Slabo primljen od Fridriha, koji mu je nemoćnom oduzeo neke pogranične županije, Bela je s porodicom napustio Austriju i na početku svibnja 1241. stigao u Zagreb.

Iz Zagreba je 18. svibnja obavijestio papu Grgura IX (1227—41) o provali Tatara, koji »bestiali crudelitate« ubijaju stanovništvo bez obzira na spol i dob.¹⁰ Uz to je zatražio pomoć od cara Fridriha II (1212—50) i Luja IX (1226—70), ali bez osobitog uspjeha. Češki kralj, austrijski vojvoda i akvilejski patrijarh spremali su vojsku i čuvali je u pripremi, bojeći se i sami daljeg prodora Tatara. Papa se upravo tada nalazio u teškoj situaciji vodeći ogorčeni rat sa carem Fridrihom. Osim preporuka crkvenim osobama da ne uznemiruju Belu¹¹

⁶ Soranzo, n. dj., 53.

⁷ Isti, 53.

⁸ Situaciju u Ugarskoj i bitku na rijeci Šajo opširno je opisao Vj. Klaić, *Povjest Hrvata I*, Zagreb 1899, 218—229.

⁹ »Carmen miserabile super destructione regni Hungariae temporibus Bele IV regis per Tartaros facta«, cap. 28. Kod nas je taj izvor objavio F. Rački kao do-datak Tomi Arcidačkonu, *MSHSM XXVI*, Zagreb 1894, 132—160.

¹⁰ CD IV, 128.

¹¹ CD IV, 129. Papa je tješio Belu i hercega Kolomana s dizanjem križarskog rata, podjeljujući isti oprost onima koji budu išli u rat protiv Tatara kao i onima koji odlaze u križarski rat. CD IV, 130—131.

i poziva na križarsku vojnu,¹² nije mogao ništa stvarna učiniti. Fridrih II smatrao je važnijom borbu u Italiji od suzbijanja neprijatelja koji se pojavio u istočnoj i srednjoj Evropi. On je jedino uputio svoga mladog sina Konrada da skupi nešto vojske, ali od toga nije bilo gotovo nikakve koristi. Ni francuski kralj Luj IX nije se maknuo, a niti engleski kralj Henrik III (1216—72).¹³ Jedino norveški kralj Haakon (1223—63), koji se tada bio spremao na križarski rat, javio je da će rado ratovati protiv Tatara, što mu je papa i dopustio.¹⁴ I tako se u tim najtežim danima Bela našao sam, bez vojske u Zagrebu gdje je svakoga dana primao vijesti o pustošenju sela i gradova. Tu je morao doživjeti i smrt svog brata Kolomana koji je u Čazmi podlegao ranama zadobivenim u bitki na rijeci Šajo. Uz to je skupljao vojsku da bi se na Dunavu suprotstavio neprijatelju, ali je ona bila neznatna. Kad su zimi (25. XII) Tatai prešli zaleđeni Dunav, Beli je jedina nada bila kršna Hrvatska i čvrsti kameni gradovi Dalmacije. Zato je ženu sa sinom uputio u Split, ali se ona, osjećajući se nesigurnom u toj prvoj dalmatinskoj komunij, nastanila u teško osvojivom Klisu. Sam kralj se s pratnjom spustio u »primorske krajeve«.

II

O boravku kralja Bele IV u Hrvatskoj i Dalmaciji, te o sukobima s neprijateljem u tim zemljama pisali su suvremeni kroničari. Na temelju njihovih izvještaja i podataka iz isprave Bele IV, od Maretića Klokočkog, koji je u ilirskom zanosu iznosio »primjere junačtva hrvatskih i slavonskih vitezova«,¹⁵ naši su se povjesničari sve do danas češće navraćali na tu dramatsku epizodu hrvatske povijesti.

Prvi koji je svestrano obuhvatio cijelo razdoblje i stavio ga u širi historijski okvir, prateći Tatare od azijskih stepa do Jadrana, bio je Ivan Kukuljević Sakcinski.¹⁶ Učinio je to s velikom domovinskom ljubavlju da bi stranim povjesničarima pružio »nepobitne podatke, kojimi se može kritično dokazati slavna borba i pobjeda Hrvatah nad groznimi Tatai«, jer su oni, u nedostatku »književnih izvorah, koji bi mogli bili potanko razjasniti ovu borbu«,¹⁷ šutke prelazili preko tobožnjih tatarskih poraza u krševitim dolinama naših gora ili na obalama Jadrana. Velika je Kukuljevićeva zasluga što je skupio sav dotada

¹² A. Potthast, *Regesta pontificum romanorum* I, Berolini 1874, 933, br. 11033. Papa je 16. VI 1241. pozvao biskupa u Váczu da po Ugarskoj i obližnjim zemljama propovijeda križarski rat protiv Tatara.

¹³ Na Zapadu su smatrali da je Ugarska propala, kako svjedoči neki bavorski samostanac: »Tatai su u ovoj godini uništili Ugre poslije opstanka od 350 godina« (bilj. kod Hómana, n. dj., 149).

¹⁴ Potthast, n. dj. I, 934, br. 11045: papa je 21. srpnja 1241. izmijenio kralju zavjet da bi mogao ratovati »contra paganos terrae suae vicinos«. Soranzo, n. dj., 72, misli da se to odnosi na Tatare.

¹⁵ Maretić Klokočki, *Danica* 1838, br. 8—10; usp. F. Rački, *Nacrt hrvatske historiografije od 1835 do 1885. godine*, Rad JAZU 80, Zagreb 1886, 249.

¹⁶ I. Kukuljević Sakcinski, *Borba Hrvatah s Mongoli i Tatai*, povjestno-kritična razprava, Zagreb 1863.

¹⁷ God. 1842. Kukuljević je u »Danici« (str. 54) pisao: »Kad sam stupio jašuć na konju na grobničko polje, gdje se grozna sila mongolska po slozi ilirskoj za uvijek utamani i gdje oholost i smjelost azijska kaznu primi i grob svoj nađe, počutih takov ponos u sebi, kao da sam i sam u bitki onaj bio«.

poznat materijal o ratovanju s Tatarima kod nas. Međutim, ne ulazeći dovoljno kritički u analizu isprava, stvorio je sliku o velikim i odlučnim bitkama oko Trogira, krvavom pomorskom boju kod Raba, žestokoj bitki na morskoj obali, te o manjem sukobu na Grobničkom polju i brojnim okršajima s »Pasoglavcima« »na drugoj strani Hrvatske kraljevine, preko Velebita, u sadašnjoj Dalmaciji, okružju zadarskom, oko Staroga grada, Obrovca i Ražanca«. ¹⁸

Te brojne bitke, odlučne i velike, na tako širokom području, bile su već sumnjive Šimi Ljubiću. ¹⁹ On je dobro zapazio da se one ne mogu smjestiti u vremenski okvir događaja jer su, prema Tomi Arcidačkonu, Tatari boravili u Dalmaciji samo u mjesecu ožujku, a Bela je još 18. III bio u Trogiru, gdje je, prema Ljubiću, izdao ispravu njemu naklonjenom gradu. Ipak je Ljubić, ne ulazeći u kritiku tobožnje isprave braći Kresu, Kupiši i Raku iz Srijema, smatrao da su dvije glavne bitke, na moru i kopnu, morale biti blizu Trogira, a ne na dalekom Rabu ili na obali Primorja. Kako se u spomenutoj ispravi govori da su Tatari odbačeni preko Krke, Ljubić zaključuje da je ta bitka bila »na poluotoku Busoljinskom, pri kom ima dosta otoka, gdje na zapadu leži podugački zaliv Šibenski u koji se rijeka izliva i gora Tartar«.

Tade Smičiklas slijedi u svojoj »Poviesti hrvatskoj« Kukuljevića, ali je počinio veliku pogrešku kad je Kajdana, koji je vodio potjeru za Belom, zamijenio s Batukanom, glavnim zapovjednikom cijele tatarske vojske, i time dao hrvatskim pobjedama još veću važnost. I po njemu su se »Mongoli na svojih kožnatih čamcih usudili i na more«. Doznajući da je Bela na jednom od Kvarnerskih otoka, Batu je tobože krenuo za njim, ali zaslugom Hrvata, vještih mornara, došlo je do pomorske, a kasnije primorske bitke. »Bitka je sretno svršila u primorju hrvatskom, po narodnoj tradiciji na grobničkom polju, s čime se i mi slažemo« — piše Smičiklas. Prema tome, on je ostao na Kukuljevićevu izlaganju i izvukao iz isprave braći Kresu, Raku i Kupiši podatke koji bi govorili u prilog pobjedonosne primorske bitke, iako je tu ispravu mnogo kasnije i sam označio kao očit falsifikat. ²⁰

Vjekoslav Klaić ²¹ slijedi napredovanje i poraz »Batija« u Hrvatskoj i Dalmaciji prema Smičiklasu. Uza sve to ne spominje borbu na Grobničkom polju jer je Tomašićevo pisanje ²² o tome smatrao nesigurnim.

Cijelu tu sliku ogorčenih, ali pobjedonosnih borba protiv Tatara sjeverno od Trogira odbacio je kao netačnu Ferdo Šišić. On je ²³ utvrdio da su bitka na Grobničkom polju, spasonosno junaštvo srijemske braće Kresa, Raka i Kupiše, te pomorski boj kod otoka Raba kasnije izmišljotine, temeljene na frankopanskim i paškim falsifikatima. Da su ti događaji bili istiniti, zaključuje Šišić, ne bi ih prešutio dobro obaviješteni suvremenik — Toma Arcidačkon.

¹⁸ Kukuljević, n. dj., 50.

¹⁹ Š. Ljubić, Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske I, Rijeka 1864, 135—136, osobito bilj. na str. 136.

²⁰ T. Smičiklas, Poviest Hrvata I, Zagreb 1879, 225—229; CD V, 311.

²¹ Vj. Klaić, Povjest Hrvata I, Zagreb 1899, 225—229.

²² Vidi bilj. 42.

²³ F. Šišić, Hrvatska povijest I, Zagreb 1906, 112; isti, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1916, 99, bilj. 1.

Šišićev sud usvojili su uglavnom svi povjesničari nakon njega.²⁴ Međutim, književnik Antun Tresić Pavičić²⁵ je sa svom žestinom svoga polemičkog pera ustao protiv takva prikazivanja tatarske epizode; pri tom se nije samo vratio na Kukuljevićeve tvrdnje nego ih je još i uvećao. U dosta konfuznoj monografiji razračunao se s mnogim pitanjima koja se ne podudaraju s njegovom koncepcijom hrvatske povijesti. U raspravi pisanoj blještavim stilom, s dobrim poznavanjem povijesti Mongola, on je, zajedljivo polemizirajući u prvom redu protiv već tada pokojnog Šišića, s visine, ali s nedovoljnim kriterijem i naučnom metodom,²⁶ nastojao oboriti sve da bi dokazao kako su jedino Hrvati spasilili Evropu i njenu civilizaciju od tatarskog uništenja.

Toma Arcidakon je za Tresića »najkritičniji, ali ne najobjektivniji« kroničar, jer je fanatičan Latin i zagriženi protivnik Hrvata i zato nije ni donio vijesti o velikim pobjedama nad Tatarima na Jadranu, iako je za njih, kako on misli, dobro znao. Drugi pisac tih tužnih dana, Rogerije, nije, po njegovu mišljenju, tako »oštrouman kao Toma, ali mu vedrinu pripovijedanja ne zamagljuje mržnja na Hrvate«. Zar takav nepristrani pisac, koji je mnogo pretrpio od Tatara, ne bi spomenuo odlučne pobjede na našem teritoriju da su se one doista zbile? Sastavljači Belinih isprava, prema Tresiću, »drljaju koješta u njegovim darovnicama«. Nitko, pa ni oni koji su neke od tih isprava odbacili kao falsifikate, nisu s toliko sarkazma izložili ruglu stil, jezik i unutaranju nedosljednost tih isprava, kao književno pero Tresićevo (119). Usprkos tome, on i sam uzima iz njih ono što mu je potrebno da bi preuveličao događaje u Hrvatskoj 1242. Tresić nije uočio da se logička, stilska i jezična zbrka ne nalazi u svim Belinim ispravama nego upravo onim iz kojih on uzima podatke za velike i odlučne bitke. U Tresićevu djelu »Izgon Tatara« može se najbolje vidjeti kako je opasno kad u pisanju povijesti prevladavaju naprijed stvorena koncepcija i mašta mjesto hladnog i kritičkog rasuđivanja na temelju dostupnog materijala.

Iako Tresić uvelike napada Tomu Arcidjakona, ipak mora priznati da nakon njegova prikaza događaja oko Splita »počinju velike nejasnoće u izvorima«. Da bi velike sukobe, u kojima su Hrvati, tobože izvanredno smišljenom strategijom, eliminirali dvije velike tatarske vojske, smjestio u raspoloživo vremen-

²⁴ Dobar poznavalac prošlosti Vinodola, Emilij L a s z o w s k i, konstatira, doduše, da bitka s Tatarima na Grobničkom polju nije dokumentarno utvrđena, ali dopušta mogućnost manjeg okršaja u kojem bi Frankopani pobijedili Tatare. (Usp. Gorski kotar i Vinodol, Zagreb 1923, 10—11). Rudolf H o r v a t potpuno slijedi F. Šišića ističući da suvremenici M. Rogerije i Toma potanko opisuju događaje pa »sigurno ne bi zatajili spomenute pobjede, da se u istinu dogodiše« (Povijest Hrvatske I, Zagreb 1931). L. V o j n o v i ć, Histoire de Dalmatie, Pariz 1934, 406, također slijedi Šišića. Lovre K a t i ć, naprotiv, misli da su se posljednje borbe s Tatarima vodile u okolini Rijeke kod grada Grobnika gdje su Hrvati pokazali »neslomljivost u samoobrani« (Pregled povijesti Hrvata, Zagreb 1938, 76). Ljubo K a r a m a n se ograničava na podatak da su se Tatari, poslije neuspjelog napada na Klis i Trogir, počeli polako vraćati u svoju zemlju (Eseji i članci, Zagreb 1939, 107). I G. N o v a k slijedi Šišića (Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, 121).

²⁵ Antun Tresić Pavičić, Izgon Mongola iz Hrvatske, Zagreb 1942.

²⁶ Konstatira to i Stj. A n t o l j a k, Pitanje autentičnosti paške isprave, Staro-hrvatska prosvjeta, III ser., I, Zagreb 1949, 118: »U posljednje doba osvrnuo se i dr. A. Tresić Pavičić, no kako nije kriterijem i naučnom metodom ušao u ovo pitanje, djelo mu se ne može okarakterizirati historiografskim.«

sko razdoblje, Tresić samovoljno produžuje boravak Tatara u Hrvatskoj za mjesec i pô dana više od Tomina izvještaja.

Poslije neuspjeha pod Klisom i Trogirom, Tataři su se, prema Tresiću, provlačili uz kobne sukobe prema sjeveru gdje je došlo do dvije velike, odlučne bitke. Bitka u kojoj su sudjelovali Pažani nije se, tvrdi on, mogla odigrati na Rabu nego, kako je to još prije njega ustvrdio M. Ruić,²⁷ na otoku Viru blizu Nina, iako Tresić dopušta mogućnost i dviju pomorskih bitaka. Bitka, opisana prema tobožnjoj ispravi braći Kresu, Raku i Kupiši, zbila se, prema njemu, u malenoj uvali Teplo kraj Klenovice. Tu se ispod Velebita Tatarima »našao delija, koji ih je nadmudrio i nadjačao« (137) i zatim potjerao preko rijeke Krke.

Dok je jedan dio hrvatske vojske progonio Tataře, ostala je vojska, piše Tresić, požurila u pomoć Frankopanima koji su u Vinodolu očekivali napad Tatara sa sjevera. Prema govoru Benje Kožičića, koji je 1516. ustvrdio da je u borbi protiv Tatara ubijen jedan njihov »imperator«, misli on, da je Bajdan, član porodice velikog kana, htijući osigurati zaleđe za prijelaz u Italiju i primivši nepovoljne glasove o sudbini Kajdanove vojske, krenuo prema jugu. Na Grobničkom polju, međutim, došlo je do presudne bitke. Knez je Butko, »do sada Cunctator, sliedio Cezarovu brzinu«, ujedinio se s Frankopanima i zajedno su pobijedili Tataře. Pri tom su se, navodno, osobito istakli Senjani.

Osnovna je pogreška Kukuljevića, a pogotovu Tresića, što su preuveličali bitke protiv Tatara na hrvatskom teritoriju. Mjesto da se zadrže na prvorazrednim izvorima, od kojih su svakako ponajbolji Toma i Rogerije, i na autentičnim ispravama kralja Bele, oni su stvarali sliku o tim sukobima crpeći materijal iz sumnjivih isprava. Ali, dok je Kukuljević to radio ne ulazeći u kritiku izvora, Tresić uzima iz njih ono što mu se sviđa, iako priznaje njihovu nevrijednost. Nevjerojatno je da bi papine isprave, kao i drugih vladara, pa svi suvremeni kroničari štjeli o tako odlučnim bitkama koje su im skinule s vrata veoma neugodnog neprijatelja. Strah od Tatara bio je u Evropi sveopći, pa bi zacijelo i slava odlučnih bitaka na našim obalama bila negdje zabilježena. U nedostatku pouzdanih podataka ne bi trebalo tražiti izlaz u nesigurnima. I upravo zato Tresić nije ni uspio oslabiti Šišićev sud o toku događaja 1242. u Hrvatskoj, kao što je s pravom zaključio J. Šidak.²⁸

III

1. Najbolji suvremeni izvori za provalu Tatara, osobito za njihovo pustošenje u Ugarskoj i našim krajevima, jesu magister Rogerije, kasniji splitski nadbiskup (1249—66), i Toma Arcidakon (1200—68). Zato ćemo se ukratko osvrnuti na njihov prikaz kobnih događaja koje su sami doživjeli.

²⁷ M. L. Ruić je ostavio u rukopisu, koji se čuva u nadžupskom uredu u Pagu, djelo »Osservazioni storiche sopra l'antico stato civile et ecclesiastico della città, et isola di Pago o sia dell' antica Kessa. Estratte da diversi Autori, diplomati, Privilegi, et altre carte si publiche come private, e scritte. MDCCLXXVI ab. U. C. CCCXXXIII, 4.« To je djelo citirao Kukuljević, n. dj., 39, bilj. 131. Tačan naslov donosi Antoljak, n. dj., 115.

²⁸ F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, 3. izd., Zagreb 1962, 189, bilj. 41.

U svom spisu »Carmen miserabile«, Rogerije²⁹ opisuje nevolje tatarskog pustošenja u Ugarskoj pri čemu je i sam bio zarobljen. U tom opisu, koji nije sačuvan u originalu nego ga je 1488. izdao Ivan de Thuróczy, Rogerije iznosi o hrvatskim krajevima samo to da je kralj Bela utekao pred Tatarima u »primorske tvrđave« (maritima castra) i da je Kajdan, videći da ih ne može osvojiti, poharao na povratku Bosnu i Srbiju. Na kraju se nalazi podatak prema kojem se Bela vratio u Ugarsku uz pomoć »cruciferos de insula Rhodi et dominos de Frangapanibus«, okružen velikom vojskom, pošto se uvjerio da su Tatari napustili Ugarsku.³⁰

Taj podatak na kraju Rogerijeva spisa svakako je kasniji dodatak jer, kako je Stj. Antoljak³¹ dokazao, on ne pripada Rogerijevu spisu. Mogli bismo pripomenuti da Rogerijev spis, neposredno iza gornjeg podatka, završava napomenom kako nije ništa krivo iznio (absque admixtione falsitatis). I upravo ta, malo čudna, klauzula pojačava sumnju u pouzdanost završnog dijela u Rogerijevu izvještaju. Uostalom, izvan svake je sumnje da je podatak o ulozi križara s Roda i Frankopana mnogo kasniji umetak, jer Rogerije nije mogao tvrditi da su križari s Roda pomagali Belu kad su Ivanovci s otoka Cipra tek 1306. zauzeli Castelrosso i najzad 1309, pod velikim mešтром Foulques de Villaret du Languedoc, osvojili Rod, a Templara nije na Rodu ni bilo.³²

Jednako nije Rogeriju moglo biti poznato ni ime Frankopan jer se ono, u različitim varijantama, javlja tek u XV st. kada je papa Martin V (1417—31) podijelio banu Nikoli Krčkom novi grb i time potvrdio tobožnje »rimsko porijeklo« i ime »Frangepani« njegovu rodu.³³ Prema tome, taj je podatak umetnut tek u XV st. kad su Ivanovci, a i Frankopani, igrali veliku ulogu u Hrvatskoj i Ugarskoj.³⁴

²⁹ Rogerije je možda bio rodom iz Torrecusa u Beneventu. On se našao u Ugarskoj u jednoj od svojih čestih misija kao kapelan kardinala Ivana iz Toleda. Uхваćen od Tatara, spasio se od smrti prikazavši se kao siromašan sluga. Bio je u tatarskom zarobljeništvu nekako do proljeća 1242. Kardinalovom preporukom bio je u različnim službama rimske Kurije, ali pošto se na tim poslovima zahvalio, postao je arcidakon Šopranski, a zatim Velikovaradinski. Kasnije je postao splitski nadbiskup. Usp. Farlati, Illyr. sac. III, 274-275. Brojna izdanja njegova »Carmen miserabile« navodi Stj. Antoljak u svojoj radnji: »Kako i kada je došlo do jednog umetka u Rogerijevoj »Carmen miserabile«, Starohrv. prosvjeta, III ser., II, Zagreb 1952, 187 i d.

³⁰ U hrvatskom prijevodu taj odlomak glasi: »I premda smo veoma često, primorani nužnošću traženja hrane, tražili nastanjena mjesta, ipak nikad naš silazak nije bio siguran, dok nije kralj Bela došao iz primorskih krajeva u Ugarsku, potpomoć mognut križarima s otoka Roda i gospodom Frangepanima, brojnim četama vojnika, siguran prije preko Ugara o odlasku Tatara. Napisao sam to vašem očinstvu, bez primjese prevare, da isto vaše očinstvo zna što je za moj napredak i protivnosti i opasnosti...«

³¹ Antoljak, Kako i kada..., n. dj., bilj. 30.

³² Karl Falkenstein, Geschichte des Tempelherren-Ordens II (Geschichte des Iohanniter-Ordens), Dresden 1833, 157; G. Schnürer, Kirche und Kultur im Mittelalter III, Paderborn 1930, 208—209.

³³ Vj. Klaić, Ime i porijeklo Frankopana, VHAD, n. s., IV, Zagreb 1900, 4 i d.

³⁴ Antoljak misli da je sam štampar Thuróczyjeve kronike 1488. nadodao Rogerijevu prikazu taj i druge dodatke u njegovu izvještaju. Njegovo mišljenje, da to sam Thuróczy nije učinio jer bi se tada sigurno bio poslužio Rogerijevim podacima u svom prikazu života Bele, potpuno je ispravno. Ipak nedostaje dokaz za tvrdnju da su izdavači izvršili te umetke u Rogerijevu djelu. Oni su zacijelo nastali još prije samog štampanja, a opravdana je sumnja N. Klaića da bi podatak o Franko-

Toma Arcidačkon,³⁵ u četiri glave svoje kronike (XXVI-XXIX), naširoko govori o običajima i životu Tatara te o njihovu pustošenju po Ugarskoj i Hrvatskoj. Iz cijelog se prikaza vidi da je Toma bio veoma zainteresiran Tatarima, da se za njih propitkiavao kod izbjeglica, a sigurno je mnogo toga doznao i od samog Rogerija za vrijeme njegova biskupovanja u Splitu, te, možda, i od Ivana da Pian del Carpino († 1252), s kojim je mogao biti povezan kad je taj postao barskim biskupom (1248).³⁶

Dobro obaviješten, Toma iznosi kako je Bela IV, čuvši da su Tatari prešli Dunav, uputio suprugu Mariju i kraljevića Stjepana, a s njima i moći sv. Stjepana kralja te riznice ugarskih crkava, »u primorske krajeve« želeći da se to sve smjesti u Splitu. Međutim, kraljica, »nagovorena od nekih neprijatelja Splićana«, nije ostala u Splitu nego se nastanila u vrletnom Klisu, usprkos molbi potestata Gargana i splitskih plemića, koji su je »s velikom upornošću« molili »da se nikako ne udostoji s prezirom odbiti gradski konak«. Iako je kraljica tim postupkom, vrlo vjerojatno, uvrijedila Splićane, ipak su je oni, piše Toma, obasipali mnogim počastima, darovima i poklonima. Istu blagonaklonost splitske komune, ali i odbojnost kralja Bele prema njoj, ističe Toma i u prikazu kraljeva dolaska. Želio je upozoriti kako je splitska komuna učinila sve da bi što bolje primila kralja, koga je dočekala u ophodu i ponudila mu dostojno konačište, a Gargan se »marljivo brinuo da i građani budu spremni u izvršivanju kraljevskih naloga«. Sve je to učinjeno, tvrdi on, »da kraljevska blagost zakrili sve građane osjećajem ljubavi i milosti«. Ipak se to nije dogodilo. Stvaranje komune po talijanskom uzoru, jedno od životnih djela samog Tome, bilo je zazorno kralju, i to je bio jedan od uzroka njegova spora sa Splićanima. Zato je kralj, čim mu oni nisu mogli na brzinu pribaviti galiju, otišao u Trogir, nesumnjivo pogodniji zbog blizine otoka Čiova. Sukob nezavisne komune i kraljevske vlasti očigledan je u toj malenoj epizodi, s kojom nas Toma zacijelo tek djelomično upoznaje. Njemu, čini se, ne bi bila toliko zazorna neka pobjeda Hrvata, koliko uzdizanje obližnjeg Trogira čiji su se interesi sukobljavali sa splitskim u Kaštelanskom polju, a ipak lijepo opisuje hrabro držanje Trogirana. Upravo dolazak kralja Bele u Split i Trogir poremetio je teško postignutu ravnotežu među njima (ugovor 1239), koja je dovela do »pravog sporazuma i iskrenog prijateljstva«.³⁷

Toma je detaljno opisao teške dane koje je doživljavao. Upravo svojom tvrdnjom da su se Kajdanove čete više puta zalijetale iz Zagore u okolicu Trogira daje sigurno uporište gdje treba tražiti sukobe između Hrvata i Tatara.

panima došao iz naših krajeva (Paški falsifikati, Radovi Filozofskog fakulteta, Hist. grupa I, Zagreb 1959, 47, bilj. 209).

³⁵ F. Rački, Thomas Arcidiaconus, Historia Salonitana, MSHSM XXVI, Zagreb 1894 (preveo V. Rimondo, Kronika, izd. Muzeja grada Splita VIII, Split 1960. Iz njega citiramo Tomu na hrvatskom jeziku). O događajima oko Splita vidi opširnije G. Novak, Povijest Splita I, Split 1957, i d.

³⁶ Tu mogućnost iznosi G. Pülle, Viaggio à Tartari di frate Giovanni da Pian del Carpino (Historia Mongalorum), Milano 1929, 21. Iznenađuje neznanje stranih pisaca o našim ljudima i mjestima. Tako u već spomenutoj knjizi Soranza (bilj. 1) kaže se da je Toma Arcidačkon iz Bolonje, a da se kraljica Marija smjestila u Klisu na ot. Hvaru (57).

³⁷ Novak, n. dj., I, 109. O odnosu Tome i komune vidi opširnije A. Cvitanić, Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312. godine, izd. Muzeja grada Splita XVI, Split 1964, 26—27.

To jedino može biti na pravcu Šibenik-Trogir, kuda se po Tomi i vozio Bela na lađi očekujući ishod događaja. Na tom prostoru odvijali su se sukobi o kojima isprave govore, ali uvijek treba imati na umu da se radi samo o Kajdanovoj vojsci, dok je veći dio tatarskih snaga boravio u Ugarskoj i možda ondje stvarao neku organizaciju osvojenog teritorija.

2. Naši, pa i strani, kroničari i pisci upotrebljavali su podatke iz ta dva izvora. Prema Stj. Antoljaku,³⁸ Rogerijev je spis prvobitno poslužio poznatom humanističkom piscu XV st. Antoniju Bonfiniju da uveliča ulogu križara i Frankopana. Već je Lucius³⁹ upozorio na to, i, kako je bio oprezan, nije upotrijebio njegove podatke o ulozi rođinskih vitezova i Frankopana. Naprotiv, drugi stariji pisci preuzimali su te podatke i stvarali tako legendu vezanu uza slavni i moćni rod Frankopana.

Tako Ivan Tomašić⁴⁰ (živio u drugoj polovini XVI st.) priča da su Tataři bili tri godine u Hrvatskoj i da kralju Beli, koji je utekao na Krk, nitko nije pomogao nego samo »cives nobiles romani« Bartul i Fridrih Frankopan. Oni su kralju dali 10.000 zлата i srebra (!) i skupili veliku vojsku te uništili Tataře kod »castrum Gelen, vulgo Grobnich, eius in campo, ubi nunc castrum Grobnich uiget«, tako da ih je poginulo »LCV millia«, a Belinih vojnika 40.000. Nakon te pobjede je Fridrih doveo kralja u Budim gdje je zahvalni kralj uzvisio Frankopane na grofovsku čast i zauvijek im dao velik dio Dalmacije, Senj, Modruš i komitat Krk. Bela je i mnoge druge iz Hrvatske učinio zbog njihove vjernosti plemićima. Na taj način je Tomašić izgradio domaću tradiciju, vezanu uz rod Frankopana.

Međutim, o njoj ništa ne zna zagrebački kanonik-kroničar Antun Vramec (1538—87).⁴¹ On samo ukratko iznosi, služeći se Rogerijevim podacima, kako je Bela morao zbog Tatara, koji su »vez Vogerski Orzagħ« ognjem popalili, bježati izvan države »v Ottoke Morszke«. Uz pomoć vitezova s Roda i grofova Frankopanskih vratio se zatim u Ugarsku.

Ivan Tomko Marnavić (1580—1637) nije, čini se, isprva ništa znao o toj tradiciji⁴² nego je poznavao samo Tomin prikaz. Kasnije, u »Discorso del priorato della Wrana«,⁴³ preuzeo je iz Bonfinija podatak o povratku Bele uz pratnju Frankopana. Kako su mu iz lokalne šibenske povijesti bili poznati Templari. Marnavić je njih stavio na mjesto reda Ivanovaca.

Juraj Rattkay (1612—66) povodi se u svom opisu⁴⁴ potpuno za Bonfinijem i piše da su Tataři tri godine pustošili Ugarsku i Hrvatsku, ali su najzad bili

³⁸ Antoljak, Kako i kada..., n. dj., 188. i d.

³⁹ Ioannis Lucii Dalmatini, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelaedami 1666, 473. Na njegovo se pisanje poziva i Farlati, n. dj. III, 274—275, kad govori o Rogerijevu spisu.

⁴⁰ I. Tomašić, Chronicon breve Regni Croatiae Ioannis Tomasich minorita, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IX, Zagreb 1868, 10.

⁴¹ A. Vramec, Kronika, MSHSM XXXI, Zagreb 1908, 40.

⁴² Ivan Tomko Marnavić, Život Margarite blažene divice kćeri Bele kralja ugarskoga i harvatskoga, sestrenice reda sv. Dominika, prinesen iz vlaškoga u harvatski jezik, Venecija 1613.

⁴³ L. Jelić, Discorso del priorato della Wrana di Giovanni Marnavich Bosnese Canonico di Sibenico, GZM XVIII, Sarajevo 1906, 284.

⁴⁴ G. Rattkay de Nagy Tabor, Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae inchoata ab origine sua, et usque ad annum MDCLII deducta, Beč (1652) 1772, 69.

ipak protjerani. Čudno je da Pavao Ritter Vitezović (1652—1713) nije od J. W. Valvasora⁴⁵ doznao za Tomašićevu kroniku kad je kod njega stanovao i pomagao mu u njegovim historijskim radovima.⁴⁶ Vitezović je u svojoj kronici⁴⁷ uglavnom slijedio Vramca ističući ipak ulogu svojih sumještana Senjana.

Narodni pjesnik fra Andrija Kačić Miošić (1704—60), slično Vramcu, govori u »Korabljici«⁴⁸ kako Tatari »pritirase k moru kralja Belu«, i kako se on, uz pomoć »bana Frandipana«, vratio natrag. Ulogu rođskih vitezova ne spominje. Iz Vitezovića preuzima vijest o tome da »Senani s upravom bana Frandipana veliku virnost ukazaše kralju Beli« i pobiše 56.000 Tatara na Grobniku, te je otada to polje ostalo neplodno »do dneva sadašnjega«. Te je podatke Kačić crpio i iz drugih izvora, jer govoreći »od priplemenite kuće Frankopanovića«, gdje kaže kako »bani Frankopanovići Kristofor i Nikola svojizim Hrvaćanim udariše na Tatare, koje razbivši kralja ugarskoga činiše sisti na svoje prijestolje«, spominje da se tako »štije u knjigama Glavinića, štampanim na 1602 aprila na 20«.⁴⁹ Upravo u vezi s trsatskim samostanom stvara se aureola oko Frankopana, njegova zaštitnika.

Iz te sredine izašla su i djela Kaja (Clarus) Pasconija,⁵⁰ u kojima se slave rimsko porijeklo Frankopana i njihove pobjede nad Tatarima, prikazane prema Bonfiniju.

Pisci izvan toga kruga ne spominju frankopansku tradiciju nego se uglavnom drže Tome Arcidakona. Tako, na pr., pišu šibenski kroničari. Sam Lucius⁵¹ slijedi Tomu i tek, ponešto ironično, prenosi Dandolov podatak prema kojem su Mlećani u tim teškim danima mogli nanijeti dosta zla Beli, ali to »divino intuitu« nisu učinili. Od Lucija se ne udaljuje niti Pavao Andreis, inače njegov osobni protivnik (umro o. 1686). On samo veliča svoju obitelj i spominje kako se protiv Tatara istakao Marin di Ambrosio di Cernotta koji je zato dobio mnoge posjede u trogirskoj Zagori, kao Ljubitovicu, Prapatnicu, Suhi Dolac, Prgomet i Zbiče.⁵²

3. Beline isprave, što ih je izdao brojnim velikašima za njihove zasluge u borbi protiv Tatara, sigurno su prvorazredni izvor za to pitanje. One osvjetljuju djelovanje pojedinaca, kao i općenitu situaciju u kojoj se zemlja u vrijeme tatarske provale nalazila.

⁴⁵ Valvazor je zapravo u svom djelu: *Die Ehre des Herzogtums Krain* preveo na njemački iz Tomašićeve kronike podatke o Tatarima (vidi Antoljak, *Kada i kako...*, n. dj., 189).

⁴⁶ Vj. Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića*, Zagreb 1914, 20. i d.

⁴⁷ P. R. Vitezović, *Kronika aliti szpomen vszega szvieta vikov*, Zagreb 1696, 93.

⁴⁸ Djela Andrije Kačića Miošića II, *Korabljica*, Stari pisci hrvatski XXVIII (priredio T. Matić), Zagreb 1945, 271.

⁴⁹ Isti, 289—290. I u svojem »Razgovoru ugodnom« (Stari pisci XXVII, 356—357) Kačić za slavljenje roda Frankopana donosi podatke iz Glavinića, ali je godina izdanja njegova djela 1628.

⁵⁰ Clarus Pasconi, *Triumphus coronatae regine Tersactensis*, Venecija 1731; isti, *Historicus Progressus Mariani Triumphi et Frangepanae Aniciae Prosapia*, Venecija 1774.

⁵¹ Lucius, n. dj., 163—164.

⁵² P. Andreis, *Storia della città di Traù*, izd. M. Perojević, Split 1909, 21. Međutim, kad opisuje na kraju tog djela svoju obitelj (*Memorie diverse delle famiglie di Traù e loro illustri azioni*, 356—362), Andreis je uzdiže u borbi protiv Tatara.

Međutim, dok je većina Belinih isprava u kojima se Tatari spominju napisana u stilu dostojnom kraljevske kancelarije, konstatirajući da je kralj morao pred »kužnim narodom Tatara« bježati u »primorske krajeve«, postoji grupa isprava u kojima je, osim stilskih i jezičnih nemogućnosti te velikih anahronizama, kralj prikazan kao plačljiv kukavica, poput starozavjetne Rahele, očekujući u potpunosti nemoći intervenciju neba.

Ta grupa dokumenata jesu: isprava izdana 30. ožujka 1244. Pagu,⁵³ tri isprave Frankopanima iz 1260,⁵⁴ isprava datirana s g. 1263. Filipu i Bartolu Skaliću⁵⁵ i darovnica braći Kresu, Raku i Kupiši od 7. listopada 1264.⁵⁶ Te isprave, koje su tobože napisali stolnobiogradske prepozit Smaragd ili vicekancelar Farkaš,⁵⁷ imaju gotovo iste izraze i stilizaciju u notifikaciji⁵⁸ kao i u drugim svojim dijelovima. Dok je kralj, koji bježi »izvan monarhije do obala Ponta«,⁵⁹ u njihovu tekstu ponižen do nemogućnosti, kako je to za ispravu izdanu Frankopanima utvrdio Vj. Klaić,⁶⁰ primaoci se tih isprava hvale neubičajenim izrazima u diplomaciji uopće, a u XIII st. napose. Tako se u paškoj ispravi uzdižu hrabri ljudi »fideles nostri Pagensis civitatis« i razlikuju od ostalih stanovnika otoka (et insule cives et incole inter ceteros nonnullos aliarum), iako Pag u XIII st. nije bio grad niti Pažani građani. Fridrih i Bartul Krčki u njima su porijeklom »ex prosapia urbis Romanae senatorum« (!), a to dovoljno pokazuje da je isprava nastala tek tada kad su se Krčki knezovi počeli kititi rimskim porijeklom (XV st.). Oni su, kaže isprava, sišli s neba kao anđeli⁶¹ i donijeli kralju 20.000 zl. maraka.⁶² Trojica, pak, braće iz Srijema, potaknuti kraljevim plaćem i molbama, pojavili su se kao atlete »de nubi Olimphi a Paraclito missi« i spasi kralja.⁶³ U tim ispravama kralj Bela daje za nagradu posjede, titule i prava

⁵³ CD IV, 220—222.

⁵⁴ To je isprava od 5. X 1260, kojom, tobože, Bela potvrđuje Krčkim knezovima njihovo porijeklo iz Rima i svrstava ih u primare kraljevstva (CD V, 173—175), zatim nedatirana isprava iz 1260. kojom Krčki knezovi dobivaju Senj (CD V, 177—178) i nedatirana isprava iz 1260. izdana tobože u Dobri kojom Bela daje Frankopanima Vinodol (CD V, 179—180).

⁵⁵ CD V, 277—278.

⁵⁶ CD V, 308—311.

⁵⁷ Samo je pašku ispravu navodno napisao Smaragd, a ostale Farkaš.

⁵⁸ Jedino se od njih razlikuje nešto isprava izdana navodno u Dobri, ali je i ona identična u naraciji s ostalim frankopanskim falsifikatima, a i arenga joj je slična arengi Senjske isprave. Budući da se i u njoj spominju »Frangepani«, i nju treba staviti tek u XV stoljeće.

⁵⁹ Taj izraz imaju isprave CD V, 173, 278 i 308. Pont nikako ne bi mogao značiti more uopće nego Crno more.

⁶⁰ Vj. Klaić, Darovnica kralja Bele III (IV) krčkim knezovima za Senj jest patvorina, VZA I, Zagreb 1899, 267.

⁶¹ U sva tri frankopanska falsifikata »deus misericordie et deus consolationis« Fridriha i Bartula:

1. »tamquam angelos protectionis e arce polorum misit«;

2. »quasi de celo proicit«;

3. »misit ad nos tamquam ex celo«.

⁶² U ispravi od 5. X stoji: »copiosam pecuniarum ipsorum in auro eciam et argento ac rebus preciosis quantitatem ad viginti millia marcarum«, a u ispravi izdanoj u Dobri: »in scyphis et poculis aureis et argenteis plusquam viginti millia marcarum in pecunia, uno verbo in scyphis magni valoris«.

⁶³ U toj ispravi kraljev je plać proširen: »more Rachelis, iugulo alta ad dominium intensius suspiria fundebamus, Kyrie eleyson et protector noster aspice deus! gementes exclamamus...« (CD V, 309.)

koja ne odgovaraju XIII st.,⁶⁴ sa savjetom »domine Marie carissime consortis nostre«, kao što je to kasnije činio kralj Žigmund.⁶⁵ Istovetnost izraza i stila očito govori da se ta grupa isprava može svrstati u isti, veoma sumnjiv red, i da se na temelju njih ne smiju olako izvoditi zaključci.

Sličnost je tih isprava tako očigledna da su je zapazili gotovo svi historičari. I dok je sve njih većina naših povjesničara smatrala sumnjivima i falsificiranima,⁶⁶ u najnovije je vrijeme Stj. Antoljak⁶⁷ pokušao spasiti autentičnost paške isprave misleći da je prema njoj sačinjena cijela ta grupa falsifikata. On je tu ispravu rekonstruirao prema različitim prijepisima i učinio je na taj način mnogo razumljivijom. Ipak je pogriješio što je težište položio na dokazivanje ispravnosti formula ne ispitavši dovoljno da li sadržaj isprave odgovara XIII stoljeću. Učinila je to N. Klaić;⁶⁸ ona je na temelju unutarnje kritike teksta ponovo zabacila autentičnost paške isprave, sastavljene prema frankopanskom falsifikatu iz 5. X 1260.

Bombastični stil, frazeologija i jezik arenge, kao i cijele isprave, konstatira N. Klaić, bliži je klasičnom nego srednjovjekovnom latinskom izričaju. On je sličan jeziku i izrazima Žigmundovih isprava iz doba kada pomalo nadolazi humanistički latinitet. Prikaz same bitke, u kojoj bi Pažani pomogli kralju na njegovu bijegu »izvan monarhije sve do obala Ponta«, podsjeća N. Klaić na Žigmundov poraz kod Nikopolja (1396) i njegov put do Crnog mora koji se u latinskom jeziku i naziva »Pontus«. U dispoziciji je Bela tobože dao građanima Paga čitav otok savjetujući se sa svojom ženom Marijom, prelatima i barunima kraljevstva, a upravo Žigmund, a ne Bela IV, redovno tako postupa. Za te njihove zasluge Bela daje Pažanima na uživanje otok sa svim plemićkim pravima koja su od najstarijih vremena uživali, kao i nobilitet građana »in urbibus liberalibus« (!) kraljevine Dalmacije. Time je, uz čudnu upotrebu izraza »urbs«, što se pojavljuje u frankopanskim i blagajskim falsifikatima i uvijek odnosi na Rim, sastavljač dao svojim sugrađanima dvostruki nobilitet:

⁶⁴ Pažanima je Bela dao, kao što ćemo vidjeti, »nobilitatis titulo in urbibus liberis atque nobilibus nostris...« (IV, 221). Slično i braći iz Srijema daje »graciam et liberatem (!)... illibati nobiles et veri aulices regales censeantur et cuncta militaria preludia ante conspectum nostrum regium et alias ubivis facere valeant et possint«. Krčke knezove u senjskoj ispravi, kao i u ispravi od 5. X, uzdiže među »primate« kraljevstva i članove kraljevskog ministrija i vijeća i zato ih oslobađa od suda osim kraljevskog, iako nikakvog ministrija nije bilo, a Krčki knezovi nisu potpadali pod kraljev sud. I isprava izdana tobože u Dobri bespredmetna je jer su Krčki knezovi već i prije te isprave držali Vinodol.

⁶⁵ To je sudjelovanje bilo uobičajeno u vrijeme Žigmunda, a imaju ga ove isprave iz naše grupe: isprava Pažanima, Frankopanima od 5. X 1260. i isprava kojom Frankopani dobivaju grad Senj.

⁶⁶ Za pašku je ispravu već Smičiklas rekao da je »očit falsifikat negdje iz XV vijeka« (CD IV, 222). Senjsku je ispravu odbacio kao falsifikat Vj. Klaić u naprijed spomenutoj raspravi; za frankopansku ispravu izdanu u Dobri već je Smičiklas napisao da je »očevidni falsifikat« (CD V, 180); za ispravu izdanu tobože 5. X 1260, kao i za onu izdanu u Dobri, Vj. Klaić je utvrdio da su falsifikati (Ime i porijeklo, 7—7) načinjeni prema senjskoj darovnici. Ispravu srijemskoj braći odbacio je kao falsifikat Vj. Klaić (Hrvatsko pleme Kreščić ili Kraščić, VZA, NS I, Zagreb 1925, 46—97), a ispravu izdanu Skalićima F. Šišić (Lažne, krivo ili nikako neodređene isprave za hrvatsku povijest od 1102 do 1400, VZA, Zagreb 1903).

⁶⁷ Antoljak, Pitanje autentičnosti..., n. dj.; isti, Još nešto o Paškoj ispravi, na i. mj., III ser., II, 183—187.

⁶⁸ N. Klaić, n. dj., 43. i d.

plemstva i gradskog patricijata. To je u sebi protuslovno; tako slabo nisu feudalno pravo poznavali ni Bela ni njegovi pisari. Obaveza vladara da on i njegovi nasljednici ne će otuđiti, vjerojatno Pag, nepoznata je u doba Arpadovića. U koroboraciji je upotreba riječi »liberalitates et gracie« tipična za Žigmundovu kancelariju. Najzad, i datacija je nedovoljna, a spomenuti potkancelar Smaragd tek je u drugoj polovici 1256. potvrđen za stolnobiogradskog prepozita. Kako je i potvrda dužda Mihajla Stena od 31. prosinca 1409, izdana Pažanima, »očiti falsifikat«, puna riječi i rečenica bez smisla, N. Klaić je uvjerljivo dokazala da je pokušaj spašavanja autentičnosti Beline isprave Pažanima ostao uzaludan. Time je uklonjena mogućnost pozivanja na tu ispravu da bi se rekonstruirala bitka kod nekog otoka (Vira), za koju nitko ne zna od XIII st. do Ruića ili, bolje, paškog notara Kristofora Bilinića (poč. XVIII st.), falsifikatora privilegije Aleksandra Velikog gradu Pagu.

Kako je cijela ta grupa falsifikata opširno i plastično opisivala bitke na moru, uz neki otok i uz more na kopnu, ističući veliku ulogu Pažana, preuveličanu zaslugu Krčkih knezova (Frankopana) i, tada nepoznatih, Skalića i trojice braće iz Srijema, otpada svaka mogućnost borba oko Zadra,⁶⁹ otoka Vira, Senja i uopće većih sukoba s Tatarima poviše rijeke Krke. Prema tome, borbe s Tatarima moraju se lokalizirati u krajeve u kojima ih je opisao već Toma Arcidakon.

IV

1. Borbe protiv Tatara u Hrvatskoj odvijale su se, na osnovi autentičnih i prvorazrednih izvora, oko Klisa, Trogira i u blizini Šibenika.

Vjerojatno prije nego su se Tatari bili približili Dravi,⁷⁰ Bela je na početku 1242. napustio Zagreb i sa svojom pratnjom, crkvenim prelatima i velikašima,⁷¹ krenuo prema Hrvatskoj i dalmatinskim gradovima. On je znao da mu jedino tvrde zidine tih starih gradova uz more mogu pružiti zaštitu i spas. Prema moru kretale su i druge grupe velikaša i svećenstva; one su pred neprijateljem odlazile na otoke. Tako je i zagrebački kaptol, prema svjedočanstvu Ivana Arcidakona Goričkog, isprave zagrebačke crkve pohranio na otoku Rabu.⁷²

⁶⁹ Veoma dobar dokaz za to pruža isprava od 15. VI 1244. izdana banu Dioniziju (CD IV, 229–234). U njoj se dobro razlikuje Dionizijevo djelovanje uz kralja na r. Šajo i u Primorju od bitke »circa partes maritimas« kad je bio ranjen, a odnosi se na njegovo pomaganje pobunjenom Zadru.

⁷⁰ Ovako misli I. Katalinić, *Storia della Dalmazia III*, Zadar 1838, 31.

⁷¹ Toma Arcidakon (gl. XXVIII) govori da su s Belom došli ovi velikaši: »Stjepan biskup zagrebački i drugi Stjepan vački i isti predložen za ostrogonskog nadbiskupa, Benedikt prepozit stolnobiogradski, kancelar kraljevskog dvora i isti izabran za ka-ločkog biskupa, Bartolomej biskup pečujski, te neki drugi biskupi. Bili su nazočni također Hugrin, prepozit čazmanski, Ahil prepozit, Vincencije prepozit, Toma prepozit, te drugi mnogi prelati, koje smo smatrali suvišnim nabrojiti. A dvorski plemići bili su ovi: Dionizije ban, Vladislav, dvorski komes, Matija, magister tovarnika, Roland, magister, agazona, Dimitrije, Mauricije i mnogi drugi svijetli muževi, svi sa kućama i porodicama svojim«. Otac poljske historiografije Długosz prikazao je bijeg kralja Bele na temelju Tome (v. Ioannis Dlugossi seu Longini, *Historiae Polonicae* libri XII, Lipsiae 1711).

⁷² Kukuljević, n. dj., 37.

Tih je bjegunaca bilo toliko, piše Toma, da su sve kuće i ulice, trgovi i prostori oko crkava u Splitu bili prepuni.

Sama pojava tatarskih izvidnica izazvala je golem nemir i strah među preplašenim pučanstvom, osobito izbjeglicama. Nasuprot tome, Toma ističe trijezni mir Splićana koji su pripremali ratne sprave da bi se odhrvali opsadi, do koje, međutim, nije došlo. Strah je bio opravdan jer se i u Splitu čulo o neljudskom ubijanju grupe zarobljenika kod rijeke Sirbij.⁷³ Kajdan je uvidio da se zbog zarobljenika potjera za kraljem odugovlači i da on ulazi u dosta neplodan kraj te je zato dao ceremonijalno poubijati strelicama »veliko mnoštvo ljudi i žena, dječaka i djevojčica«.

Kajdan je poharao cijelu Slavoniju, uništivši Orljavu, Kamenicu — stolicu srijemske biskupije, Čazmu i Zagreb. Nije mogao osvojiti samo tvrdi Kalnik koji je branio junački Filip Bebek.⁷⁴ Stanovnici planinskih krajeva pobjegli su u gore i posakrivali se po stijenama i šumama tako da je Kajdan, izvještava Toma (39), mogao samo malo njih poubijati. Usprkos teškom terenu, brzi pokreti Kajdanove konjice zaprepastili su sve; »došao je«, piše Toma, »ne kao da ide putem, nego kao da leti zrakom, prelazeći preko besputnih mjesta i neprohodnih planina kuda vojska nije prošla«.

Bela se, poslije neugodnog incidenta u Splitu, sklonio u Trogir; ondje se, kako Toma kaže, »smjestio sa čitavim svojim dvorom i ostao na obližnjem otoku«.⁷⁵ Među glavnim kraljevim pomagačima zacijelo se nalazio trogirski knez Stjepko Bribirski,⁷⁶ a tu su bili i Krčki knezovi,⁷⁷ četa Templara, gospodara obližnjeg šibenskog kastruma,⁷⁸ i brojni drugi velikaši.

⁷³ Prema Vj. Klaiću bila bi to rijeka »negdje u Lici kod vode Sirbium (danas Srebrenica kod Srba)«. *Povjest Hrvata* I, 225.

⁷⁴ CD IV, 190—192, isprava od 5. VI 1243. Dok je Filipov brat Detrik išao s Belom prema moru, Filip je »castrum nostrum Kemluk nomine suae commissum custodiæ tam contra Tartaros quam contra quosdam alios qui de Sclavonia in infidelitatem versim ipsum multiplicitèr impugnabant servavit fideliter et prudenter...«

⁷⁵ Katalinić misli da je to otočić Kraljevac kod Trogira, n. dj., 33.

⁷⁶ Vj. Klaić, Bribirski knezovi, Zagreb 1897, 36.

⁷⁷ Vj. Klaić, Krčki knezovi Frankopani I, Zagreb 1901, 93, piše da su knezovi Ivan II, Fridrik I, Bartol III i Vid III sudjelovali u borbama protiv Tatara. O tome nas samo donekle uvjerava isprava od 10. III 1242. jer je u formalnom pogledu okrnjena (nema invokacije ni arenge, a od završnih formula ima samo dataciju i to neuobičajenim firentinskim načinom; CD IV, 144—145). Jači dokaz pruža izbor Ivana II za splitskog potestata već u srpnju 1242. te Belina isprava iz 1251. Ipak, toj, sigurno zaslužnoj, ulozi ne dajemo ono preuveličano značenje kao što su to činili stariji pisci.

⁷⁸ Templari su, prema starijim piscima (Š. Milinović, Knez Domaldo cettinski, Zadar 1886, i prema njemu Vj. Klaić, Bribirski knezovi, 10, i P. Kaer, Povjesne crte grada Šibenika i njegove okoline II, Šibenik, 61 i d.) dobili u zamjenu s Domaldom 1221. grad Šibenik prepustivši mu Klis. Međutim, za to nema dokaza. Čudno bi bilo da se Domald, tada šibenski knez, koga Splićani pozivaju da protjera Templare iz Klisa, dočepao kraljevskoga grada zamjenom. Vjerojatnije se čini da je on to učinio silom, pa je to mogao biti jedan od uzroka sukoba s hercegom Kolomanom. Templari, nosioci čvrste vojničke vlasti, time i kraljevske, vjerojatnije su dobili Šibenik tek 1227. kad im ga je kao svoj kastrum dao kralj Andrija poslije Domaldova sloma — kako zaključuje D. Švob (Komes Domald, Naučna misao 3—4, Zagreb 1955, 29). Tako postaju shvatljivi sukobi između stanovnika pod šibenskim kastrumom i nosilaca čvrste kraljevske vlasti, koji su od njih tražili poreze i daće, a ništa im nisu davali. Kasnije, kad je šibenski kastrum došao u ruke domaćih Bri-

Tatarske izvidnice, koje su izazvale strah i bezglavost, slijedila je Kajdanova vojska. Na početku ožujka (1242) Kajdan je s dijelom vojske došao pod Klis jer je zbog paše veći dio konjanika bio, po svoj prilici, smješten u plodnom kninskom polju. Velike građevine u Kninu i okolici, osobito u Biskupiji, nestale su tada pod udarcima tatarskog bijesa. Poslije njihova pustošenja život se pod kninskom tvrđavom nije više oporavio.⁷⁹ Kajdan je zatim opsjeo Klis, ali je naskoro uvidio da će bez opsadnih sprava teško moći osvojiti taj tvrdi grad koji su među ostalim branili knez Butko⁸⁰ i Herbert Oslov, čuvar kraljevića Stjepana.⁸¹ Doznajući da se kralj nalazi u Trogiru, Kajdan odustane od dalje opsade i pustošeći upadne u plodna Kaštela.

Kajdan je i pred Trogirom naišao na nepremostive zapreke. Močvara i voda uz zidine grada te morski pličak onemogućivali su kretanje njegovoj konjici. Veliki kameni zidovi nisu mu dopuštali da Trogir, neosvojiv bez morarice, opsjedne. Malene ladice i mješine kojima su se jedino Tataari mogli poslužiti nisu mogle naškoditi gradu, tim više što je i Bela imao nešto velikih lađa s kojima je nadzirao situaciju. Pored toga, nedostatak krme za konje — jak ožujski mraz uništio je, prema Tomi, travu — primorao je Kajdana da se ne upušta u ozbiljniju opsadu. On se zbog toga ubrzo povukao u svoj glavni tabor.

Odatle je poslao Trogiranima poslanika koji je znao hrvatski. Taj je nagovarao gradsku posadu da preda kralja, prijeteći u protivnom potpunim uništenjem grada. Sa trogirskih se zidina, prema kraljevoj naredbi, nije čuo nikakav glas. Bela je znao kako su više puta takvi vješti tatarski poslanici znali prevariti čuvarе gradova koji bi se upuštali s njima u razgovore.

Poslije neuspjeha i te, inače prokušane, tatarske taktike, »boraveći skoro čitav mart u Hrvatskoj i Dalmaciji pet ili šest puta su se spuštali na te gradove i zatim su se vraćali u svoj tabor«. Taj Tomin podatak potvrđuje ono što i Bela govori u svojim ispravama o borbama s Tatarima u Primorju. U potražnji za pašom, Kajdan je provaljivao kroz prodoline Zagore, ali škrtu prirodu krša nije mu dopuštala da se uspješno utvrdi na teško snalažljivom terenu. Konjaničke bitke, brze pokrete i nagle napade onemogućila je konfiguracija tla u dalmatinskoj Zagori, a na otvorenom polju nije se Kajdanu nitko suprotstavio. Beline snage bile su u zaštićenom Trogiru ili na vrhovima planina, odakle su, prema prilikama, napadale neprijatelja. Kajdan je u drugoj polovini mjeseca ožujka bio primoran da se u više navrata sukobi s vojskom predvođenom, osim mađarskih velikaša, od Šubića, Krčkih knezova i šibenskih Templara.

2. Da su se odlučni sukobi s Kajdanom odvijali u blizini Šibenika, na takav nas zaključak upućuje dosad neupotrijebljen podatak iz geografskog djela »Taqwim albuldan« od arapskog povjesničara i geografa Ismail ibn' Ali Imad

birskih knezova, šibenska varoš pod tvrđavom imala je od toga koristi jer je preko nje sve više išla trgovina iz zaleđa, a nju su Šubići štitili.

⁷⁹ St. Gunjača, *Tiniensia Archeologica* — historica — topographica II, Starohrvatska prosvjeta, III ser, VII, Zagreb 1960, 30.

⁸⁰ CD IV, 349, isprava od 22. IV 1248: »non solum circa maritima, verum etiam ubique locorum nobis exhibuit tam fideliter, quam devote... et maxime in observatione castrorum nostri Clych...«

⁸¹ CD IV, 352, isprava od 1. V 1248.

ud Dni Abulfede (1273—1331). U njemu on⁸² piše: »Šibenik je jedan od gradova zemlje Ugara, u šestom klimatu. Slijedeći Ibn Sayda: „Njegov je položaj na sjevernoj obali mletačkog zaljeva. Kad su se Tataři bili približili sve do pod njegove zidine, Ugri, Bakširi i Nijemci ujedinili su svoje snage pokraj toga grada i zadali Tatarima poraz koji ih je primorao da se vrate u svoje krajeve. Zapadno od toga grada, na obalama zaljeva, jesu Slavonska brda.«

Iako je Abulfeda ili, bolje, Ibn Sayd (1214—74),⁸³ od koga Abulfeda crpi podatke o zemljama na Zapadu, smjestio Šibenik nešto predaleko na sjever, njegova vijest o Kajdanovu porazu u blizini njegova kastruma govori o bitki ili barem sukobima kod »Slavenskih brda«.

Ibn Sayd je bio dobro obaviješten o zemljama Zapada. Tako mu je poznato da Mlečani sijeku drvo u našim krajevima i da su na balvanima iz naših šuma izgradili svoj grad. On spominje kako su Hrvati uzgajali sokolove za lov, a piše, što nije vjerojatno, da se na nekoj mletačkoj obali ispiralo zlato zelene boje. Hvali uz to hrabrost i junaštvo naših ljudi, s pomoću kojih su Mlečani,

⁸² Ismail Ibn' Ali' Imad-ud-dni Abulfeda (1273—1331), iz porodice Ajubita, sudjelovao je u brojnim borbama protiv križara i viteških redova. Pomažući u borbi protiv Tatara, koji su napadali Siriju 1298/99, postade prijatelj Al-Melik-Al-Modhaffera, koji mu prepusti vrhovnu vlast u Hamahu. Poslije poduzimanih unutarnjih borba, koje su nastale tim njegovim usponom, postane sultan od Hamaha 1320. Usred rata što ih je doživljavala njegova domovina, napadana od Tatara, Abulfeda se, dobivši naziv sultana Malik ul-Mu'ayyad, posvećuje povijesti i studiju prava, medicine, botanike, matematike i astronomije. Mnoga su djela bila plod njegova rada; od njih su mu osobito dva pribavila poštovanje i Evrope. To je u prvom redu njegova povijest »Mukhtasar ta' rikk al-bashar« (Povijest ljudskog roda), podijeljena u pet dijelova: povijest izraelskih patrijarha, kraljeva Perzije, faraona, grčko-rimska, kraljeva Arabije prije Muhameda i islamskog svijeta. Djelo završava godinom 1328. i sadrži dobre podatke od X do XIV stoljeća. Od početka XVIII st., kad je Dobellio, profesor arapskog jezika, preveo one dijelove koji obrađuju povijest Sicilije pod Arapima, ta je povijest više puta fragmentarno prevedena na različite evropske jezike. God. 1869. djelo je objavljeno na arapskom jeziku u Carigradu. Drugi njegov rad je klasično djelo arapske geografije: »Taqwim albuldan« (Pravi položaj krajeva), podijeljena u dva dijela. U prvom dijelu Abulfeda piše o klimi, morima, jezerima, rijekama i brdima, a u drugom opisuje gradove s oznakama dužina i širina te klimom pokrajina u kojima se oni nalaze. U svom radu upotrijebio je oko 60 zemljopisaca. Abulfedina geografija, završena nekako oko 1321, nije tako poznata kao povijest. Ipak su njezini pojedini dijelovi već od XVII st. bili objavljivani u raznim evropskim državama. Najvažnija su izdanja J. Graviusa (London 1650) i M. Reinauda (Paris 1840. i 1848). Različit je sud o Abulfedi. J. H. Kramers misli da je Abulfedina geografija obična kompilacija, dosta siromašna na starijim izvorima, dok G. Sarton drži da je on »najveći geograf svog vremena« (vidi *Encyclopedie de l'Islam, nouvelle éd.*, I, Pariz 1960, 122). Naš podatak donosimo prema M. Reinaudu, *Geographie d'Aboulfeda*, traduite de l'arabe en français et accompagnée de notes et d'éclaircissements par M. R., I, Pariz 1848. Na njega nas je upozorio dr Dominik Sušnjara, te mu na njemu i ovdje zahvaljujemo.

⁸³ Ibn Said je rođen 1214. u Sevili. Njegov otac napisao je kroniku u dva dijela: u jednom je opisivao Zapad, a u drugom Istok. Osjećajući da mu snage popuštaju preporučio je sinu da rukopisu dađe posljednju ruku i da ga popravi. Zato Ibn Said krene na putovanje kroz muslimanski svijet. U Bagdadu je iskorištavao biblioteke grada da bi što bolje upoznao povijest Istoka. U Alepu, gdje je boravio 1236—60, obratio je na nj pažnju gospodar toga grada, omogućivši mu dalja putovanja, pa Ibn Said završi njegovom pomoći djelo svog oca. No, važnije je njegovo djelo »Djagrafya« u kojem uglavnom slijedi Edrisija, ali donosi i nove podatke, osobito one koje je sam prikupio na svojim putovanjima. Izvršivši tako obećanje dano ocu, Ibn Said se povratio natrag na Zapad i umro u Tunisu 1274.

kako on tvrdi, pobijedili Genovežane, zacijelo u žestokim borbama koje su od pedesetih godina XIII st. povelili za trgovačku premoć na Istoku.⁸⁴ Osim toga, on je suvremenik tatarske provala i na svojim je putovanjima čuo o Šibeniku upravo samo po porazu Tatara ispod njegovih zidina. Provala Tatara i njihovo pustošenje po Ugarskoj bili su Ibn Saydu poznati,⁸⁵ ali je uz to znao i za njihov poraz na Jadranu, koji on ubicira kod Šibenika.

O bitkama u Primorju govore općenito i Beline isprave. Bela je 1251. potvrdio Krčkim knezovima njihove privilegije⁸⁶ jer su ga ne samo opskrbili lađama nego ga i na kopnu čuvali te se borili protiv neprijatelja.⁸⁷ Jednako je i varaždinski župan Jernej Kneginečki izlagao svoj život na području Trogira i Šibenika u borbama protiv Tatara.⁸⁸ Pored njih Bela hvali i slavonskog bana Dionizija⁸⁹ poklanjajući mu za brojne zasluge mnoge posjede. I Hudina,⁹⁰ kod koga se Bela bio svratio kad je bježao iz Austrije, pratio je kralja i borio se u Primorju protiv Tatara. Jednako i u drugim ispravama⁹¹ Bela uvijek spominje primorske krajeve gdje je pala odluka. To ne znači da su te bitke bile velikih razmjera, ali su one, čini se, onemogućile Kajdanu dalju djelatnost i primorale ga da se povuče.

U prilog zaključku o sukobima u blizini Šibenika kao da govori i mjesna predaja. Prema njoj se Bela, navodno, sklonio pred Tatarima u crkvicu sv. Elizabete u predgrađu Crnici. Priča se, štaviše, da je u blizini obitelj Blažević našla u nekom grobu krunu koja je kasnije nestala.⁹² Ista tradicija govori i o tome da su Tatari bili pobijeđeni u Puničkoj dragi, između brda Trtra (koje bi od tatarskog pustošenja promijenilo ime u Tartar — Trtar) i rijeke Krke. Tu su se, navodno, našli neki grobovi sa strelicama, ali do arheološkog istraživanja nije došlo.⁹³ Iako ne dajemo veliku važnost tom pričanju, iznijeli smo ga da se vidi kako je i u Šibeniku postojala neka tradicija o boravku kralja Bele ispod tvrdog šibenskog kastruma, kao i o borbama u blizini Šibenika, iako je, dakako, teško utvrditi iz kojeg je ona vremena.

Ako bismo, ipak, uzeli u obzir lokalitete što ih spominju kroničari i falsifikati koji su nastali u vezi s frankopanskim utjecajem, i oni nas vode u kraj između Šibenika i Trogira. Tako u falsifikatu braće Kresa, Kupiše i Raka nalazimo analogije s lokalitetima u blizini Šibenika. Njihovo tobožnje podrijetlo nije moralo biti iz Srijema nego iz primorskog sela Srime (Sirimio — Srimio), zapadno od Šibenika, dok se ispod Trtra nalazi maleno Rakovo selo. Jednako

⁸⁴ Reinaud, n. dj., 309—310.

⁸⁵ Isti, 295.

⁸⁶ CD IV, 442—444.

⁸⁷ Prema svim tim ispravama nije bilo nikakve pomorske bitke. Pisanje o njoj isključivo se osniva na falsifikatima.

⁸⁸ CD IV, 463—464, isprava od 17. XI 1251. Tu se ističe kako je Jernej Kneginečki u borbi protiv Tatara na r. Šajo dao kralju konja i borio se pješice, a dok je kralj bježao, on je bio napadan strelicama i kopljima. Jednako se izlagao i u Primorju, a i kasnije za borbe protiv austrijskog vojvode.

⁸⁹ CD IV, 229—234, isprava od 15. VI 1244.

⁹⁰ CD IV, 274—276, isprava od 26. IV 1245.

⁹¹ CD IV, 245—247; 284—286; 305—308; 466—468; 468—470; 608—610; sv. V, 2—3; 101—102.

⁹² K. Stošić. Sela šibenskog kotara, Šibenik 1941, 32; N. Makale, Šibenik i sjeverna Dalmacija, Šibenik 1939, 13—14.

⁹³ Stošić, n. dj., 108.

Tomašić govori o bitki protiv Tatara na Grobničkom polju kod nekog kastruma Jelen, koji da se pučki naziva Grobnik. Na jugu Šibenika nalazi se selo Grebaštica. To ime, doduše, vuče korijen od riječi greben,⁹⁴ ali bi sam naziv mogao imati analogije i s Grobnikom. S druge, pak, strane tog sela nalazi se brdo Jelinjak, što podsjeća na Tomašićev Jelen-grad.

Izloženi udarima Belinih vojničkih snaga prilikom svojih upada prema moru i pritisnuti, vjerojatno, nedostatkom hrane,⁹⁵ Tatari su, možda preko Brečeva (u falsifikatu Brescha — Brezcza),⁹⁶ prodrli u Cetinsku županiju te uništili naselje pod Vsinjem i, možda, starohrvatsku crkvu u Brnazama.⁹⁷ Preko Livna te dolinom Rame i Neretve pustošeći doprli su najzad u krajeve oko Dubrovnika, Kotora, Svača i Drivasta.⁹⁸

⁹⁴ P. S k o k, Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena mjesta, Rad JAZU 224, Zagreb 1921, 119.

⁹⁵ Katalinić pretpostavlja da su Tatari, zbog nedostatka hrane, bili primorani krenuti od Trogira preko Šibenika i Knina te napustiti Dalmaciju i otići u Bosnu.

⁹⁶ Brečevo je St. G u n j a č a lokalizirao kod potoka Vrbe prema selu Bračević, nedaleko Muća (Ubikacija srednjovjekovnog castruma Brečevo, Rad JAZU 331, Zagreb 1957, 219—237).

⁹⁷ St. G u n j a č a, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja, Starohrvatska prosvjeta, III ser., IV, Zagreb 1955, 131, zaključuje da je crkva na Bunarskoj glavici srušena u XIII stoljeću.

⁹⁸ K. J i r e č e k, Istorija Srba, I, u red. J. Radonića, Beograd 1922, str. 226.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB